

ін.] ; за заг. ред. П. М. Рабінович. – Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка; Юрид. фак-т; Лабораторія дослідження теоретичних проблем прав людини, 2005. – С. 37. **20.** *Козоб-ра М.* Праворозуміння: поняття, типи та рівні // Право України. – 2010. – № 10. – С. 11. **21.** Філософія права: проблеми і підходи. – С. 69. **22.** *Рабінович С. П.* Вказ. праця. – С. 4. **23.** Філософія права: проблеми та підходи. – С. 21. **24.** Там само. – С. 19–30.

УДК 341.23:342 (477)

В. П. ПЛАВИЧ,

доктор філософських наук,
кандидат юридичних наук

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ НОРМ МІЖНАРОДНОГО І НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Досліджується процес взаємодії та взаємозв'язку норм міжнародного і національного права. Аргументовано показано, що в умовах глобалізації на зміну примату національного права фактично прийшов примат міжнародного права, норми і принципи міжнародного права стають нормами національного права.

Ключові слова: взаємодія, взаємозв'язок, трансформація, зближення або інтеграція, універсалізація національного права.

Плавич В.П. Проблемы взаимодействия и взаимосвязи норм международного и национального права в условиях глобализации международных отношений.

Исследуется процесс взаимодействия и взаимосвязи международного и национального права. Аргументовано показано, что в условиях глобализации на смену примата национального права фактически пришел примат международного права, нормы и принципы международного права становятся нормами национального права. В статье произведен анализ и определены особенности юридического механизма взаимодействия норм международного и национального права в современных условиях. Рассмотрена возможность и реальное участие международно-правовых норм в национальном правоприменении, в урегулировании определенных национальных правоотношений.

Ключевые слова: взаимодействие, трансформация, сближение либо интеграция, универсализация национального права.

Plavych V.P. Problems of counteraction and counter-connection of legal norms in international and national levels in the context of globalization of international relations

The process of co-operation and intercommunication of norms of international and national law is investigated. It is shown, that in the conditions of globalization on the change of primacy of national right actually primacy of international law, norm and principles of international law came become the norms of national right. The article presents the analysis and identify features of the law mechanism of the international and national law in the modern world. It describes the opportunity and the real part of the international law norms in national law enforcement, in the regulation of certain domestic relations.

Key words: co-operation, transformation, integration, omnifying of national right.

На нинішньому етапі правового розвитку людства правовий механізм взаємодії міжнародних та національних правових систем є об'єктивно необхідним, оскільки сприяє сумісності різних за типологічними та іншими озна-

ками правових систем та здатності їх взаємодіяти між собою. Кожний такий механізм у межах своїх завдань сприяє скороченню відставання ряду національних правових систем від сучасних надбань і вимог правового розвитку людської цивілізації.

Сьогодні очевидним стає той факт, що життєво важливі для людства проблеми успішно вирішуються лише зусиллям усіх держав і народів¹. Розширення простору взаємодії національних правових систем та міжнародно-правових систем між собою потребують ефективних правових засобів, які сприяли б гармонійному функціонуванню взаємовпливних систем у сучасному правовому просторі. Проблеми взаємодії та взаємозв'язку норм міжнародного та національного права потребують теоретичного забезпечення, розробки відповідних наукових концепцій, орієнтирів та понять.

Науково-теоретичним підґрунтям дослідження є наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі загальної теорії права і теорії міжнародного права М. І. Абдулаєва, Т.Ф. Аксуріна, С.С. Алексєєва, Є.М. Аметистова, І.І. Лукашука, Э.Г. Лук'янова, А.А. Лунца, А.М. Колодія, Н.М. Оніщенко, В.П. Поповича, П.М. Рабіновича, Г.І. Фулей та ін.

За останні роки захищено ряд дисертацій які містять науковий аналіз окремих елементів співвідношення норм міжнародного та національного права.

Взаємозв'язок норм міжнародного та національного права визначено як складну історично-сформовану, відносно стійку систему співвідношення взаємозвпливу та взаємозалежності різнопорядкових правил суспільно значущої поведінки суб'єктів права. До сучасного міжнародного права взаємозвплив та взаємозалежність між нормами цих двох систем права були мінімальними. В сучасних умовах відбувається зменшення обсягу понять, у результаті чого збільшується його зміст, формуються видові або конкретні поняття такі як, «норма національного права», «принципи національного права», «регіональна правова система».

Але на сьогоднішній день в Україні, як і в минулому, робота з упорядкуванням законів і нормативно-правових актів є слабкою і недостатньо ефективною. Це пояснюється тим, що правотворча практика носить неузгоджений, нестабільний характер. Нормативно-правова база – є одним із основних засобів для вдалого управління державними справами і від ефективності законодавства залежить соціально-економічний розвиток та добробут громадян. Закон є ефективним та якісним, якщо він відповідає суспільним потребам і реально регулює суспільні відносини відповідно до поставленої при його прийнятті мети².

Однією з актуальних проблем є використання загальновизнаних принципів і норм міжнародного права національними судами. Загальновизнані принципи і норми міжнародного права можуть застосовуватися судами у разі суперечності між нормами національного права, а також коли одне і теж питання в цілому однаково регулюється і національним законодавством і загальновизнаними нормами міжнародного права.

Основними способами впливу норм міжнародного права на норми національного права є відсилання, рецепція та трансформація. Відсилання являє собою приклад колізійної норми, що складається з обсягу та прив'язки і без-

посередньо не містить правил поведінки (диспозиції). Розрізняються два основні види відсилок – загальна та спеціальна.

При рецесії міжнародно-правова норма дослівно відтворюється в акті національного законодавства.

Рецесія – це, перш за все, сприйняття, визнання і схвалення національною правовою системою норм і принципів наднаціонального права, спрямовані на універсалізацію останнього. Прикладом рецесії є закріплення на національному рівні нормативно-правових приписів щодо прав та свобод людини та громадянина, що містяться в основних міжнародно-правових актах.

Трансформація – це об'єктивне явище, що виражається в різних способах здійснення міжнародних зобов'язань держави через видання нею нормативно-правових актів. Розрізняють два види трансформації: загальна (генеральна) трансформація та спеціальна (індивідуальна) трансформація. У науці іноді також виокремлюють пряму й опосередковану трансформацію. Так, на думку І.І. Лукашук, при прямій трансформації правила договору породжують тожні правила в національному праві в силу самого акта ратифікації або іншого виду прийняття договору. Такий вид трансформації іноді називають інкорпорацією або включенням.

Таким чином, сьогодні широко визнаються можливість і реальна участь міжнародно-правових норм у національному правозастосуванні, у регулюванні певних національних правовідносин. Деякі автори виокремлюють такі способи впливу норм міжнародного права на національне право: гармонізацію, уніфікацію, стандартизацію, імплементацію, адаптацію та як кінцевий результат – універсалізацію. Ці способи часто використовуються науковцями, однак є вже застарілими для сучасної держави. Такі способи впливу норм міжнародного права на національне право є кінцевим результатом впливу, а не процесом.

В умовах глобалізації на зміну примату національного права фактично прийшов примат міжнародного права. Якщо раніше участь національних держав у формуванні міжнародного права була більш визначною, то в сучасних умовах державам частіше доводиться зважати на норми міжнародного права, що вже прийняті³.

В українському законодавстві питання співвідношення між національним і міжнародним правом певною мірою регулюється Конституцією 1996 року. Водночас слід наголосити на тому, що в Конституції України йдеться не про міжнародне право в цілому, а лише про таке його джерело, як міжнародний договір. До того ж йдеться не про всі види міжнародного договору, а лише про такі договори, які потребують згоди на обов'язковість із боку Верховної Ради України. Між національним і міжнародним правом існують тісний взаємозв'язок і взаємодія. Міжнародне право акумулює досягнення національних систем права. За структурою міжнародне право наближається до їх структури (поділ на дві підсистеми – приватну і публічну, наявність галузей права – міжнародне економічне, космічне, повітряне, морське, гуманітарне тощо), що свідчить про вплив національного права на міжнародне право.

Міжнародне право (у формі міжнародно-правового договору) є одним із

юридичних джерел національного права, допускає пряме „входження” норм міжнародного публічного і приватного права в конституційне, цивільне, кримінально-виконавче тощо.

Яскравим прикладом впливу норм національного права на норми міжнародного права є скасування рабства. Ще одним із прикладів впливу норм національного права на норми міжнародного права є впровадження закріплення на міжнародному рівні права на свободу совісті та віросповідання, яке є одним із фундаментальних прав, що закріплені в усіх міжнародних документах, які містять перелік прав людини. Починаючи з другої половини ХХ ст. відбувалось активне формування міжнародної судової та квазі-судової практики захисту цього права, що надало його змісту певної динаміки.

Науковці виокремлюють такі види колізій, що виникають у процесі взаємодії міжнародного та національного права: колізії між нормами національного та нормами міжнародного права; колізії між міжнародно-звичайними нормами, включаючи загальноприйняті принципи і норми міжнародного права, вираженими ззовні у формі міжнародного звичаю, та нормами національного законодавства; колізії між міжнародно-правовими нормами та актами їх тлумачення тощо. Імплементация як процес виконання державою міжнародно-правових норм відбувається на стадії нормотворчості, на стадії реалізації, у тому числі застосування права. Колізії між нормами міжнародного права та нормами національного законодавства є лише одним із видів юридичних колізій, що виникають у процесі взаємодії міжнародного та національного права. Специфіка розв’язання питання співвідношення норм міжнародного та національного права в українській державі – включення до нормативної системи певних міжнародних норм, що застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства – визначає першочерговість дослідження, насамперед, колізій між нормами національного законодавства і нормами міжнародного права, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, які слід віднести до колізій у законодавстві, тому що застосування норм міжнародного права, згода на обов’язковість яких для України надана іншим, ніж парламент, органом, не можуть безпосередньо конфліктувати під час правозастосування з нормами національного законодавства, оскільки безпосереднє застосування таких міжнародних норм в Україні є неконституційним. Тому у цьому разі скоріше йдеться про вирішення колізій у контексті приведення національних нормативно-правових актів у відповідність до зобов’язань, взятих Україною за такими міжнародними нормами права з метою їх належної реалізації. Існування колізій між нормами міжнародного та нормами національного права існують в законодавстві будь-якої держави. Однак, саме їх кількість та наявність обґрунтованих шляхів подолання колізій і свідчить про рівень ефективності національного законодавства.

Нинішній період розвитку української правової системи пов’язаний як з удосконаленням основних ознак континентального права, так і з формуванням способів зближення її з європейськими міжнародними правовими системами, про що свідчить зростання значення міжнародно-правових договорів у системі джерел права. Згідно Конституції України національне законодавство приво-

диться у відповідність до конституційних положень, європейських міжнародних стандартів⁴.

У зв'язку з цим постійним завданням держави залишається підвищення якості правових рішень, зниження до мінімуму кількості неефективних нормативних актів.

Однак далеко не всі нормативно-правові акти в Україні відповідають вимогам життя, а в процесі їх розробки ще недостатньо враховуються економічні, соціальні, політичні, демографічні та інші чинники. Не завжди прогнозуються і наслідки таких нормативно-правових актів. Однією із причин повільного реформування суспільства є відставання системи законодавства від його потреб. Українські законодавці ще недостатньо засвоїли істину про те, що кожна помилка нормотворців в умовах перехідного суспільства тягне за собою невинуваті матеріальні втрати, порушення інтересів громадян. Відтак ефективне впровадження та укорінення нових правових норм на всіх рівнях української правової системи – або ж справа майбутнього, за умови збереження нинішніх умов, або ж вона безпосередньо залежатиме від якісного реформування нормативної складової правової системи з урахуванням наявного європейського досвіду.

Сьогодні відбувається процес посилення ролі міжнародного права та звуження меж регулювання в рамках національної держави, норми і принципи міжнародного права стають нормами національного права.

Основним напрямком трансформації національної правової системи є зростання впливу міжнародного права на національне право і універсалізація національного права. Національне право може впливати на міжнародне право через: використання суверенних прав держави для впливу на створення норм міжнародного права; участь у створенні структур і організацій, діючих у міжнародному праві; вплив на створення інститутів і галузей, у чомусь відповідних нормам національного права; свої стійкі правові потреби. У разі, якщо у більшості учасників міжнародних відносин вони є схожими, виникає загальний інтерес, в результаті чого відбувається міжнародне укрупнення предметів національного регулювання⁵.

Невід'ємним елементом механізму взаємодії як на національному, так і на міжнародному рівні, є національні органи, зарубіжні органи держави міжнародні органи, які беруть участь у процесі взаємодії.

Не можна також забувати про головний напрямок нашої зовнішньої політики – європейську та євроатлантичну інтеграцію, яка передбачає не тільки виведення чинного законодавства на новий рівень демократичності, але й гармонізацію його із правом Європейського Союзу, яке серед різновидів своїх джерел має також судовий прецедент. Це означає, що Україна має трансформувати свою правову систему таким чином, щоб майбутня інкорпорація норм, що складають судовий прецедент права ЄС, відбувалася б оперативної та не порушуючи загальних засад національної правової системи, в якій наразі судовий прецедент не є джерелом права.

Однак, процес адаптації повинен охоплювати всю розгалужену систему національних нормативних правових актів і не оминати сферу їх застосування. Європейська інтеграція виявляється також неможливою за відсутності умов

реформування адміністративних структур, що сприяють ефективному пристосуванню правового надбання Європейського співтовариства. Цей процес ще ускладнюється тим, що стандарти ЄС (з огляду на зміст поняття «*acquis communautaire*») мають динамічний характер і відзначаються тенденцією до постійного розширення⁶.

Повноцінну і широкомасштабну інтеграцію України у єдиний правовий та економічний простір Європи може дати лише якісне законодавче забезпечення інтеграційних процесів. Згідно із взятими на себе зобов'язаннями Україна фактично, повинна створити нове законодавство, яке б відповідало вимогам Європейського співтовариства.

Сьогодні вимагає синхронізації законодавчих реформ – приймаючи нове законодавство, необхідно переглядати його суть. Тобто не просто копіювати запозичувані правові конституції, поняття, принципи регулювання правовідносин, а використовувати увесь цей масив з обов'язковим його адаптуванням⁷ до особливостей української правової, економічної, соціальної сфери, культурних та історичних надбань нашої держави. Автор також вважає, що вивчення досвіду країн, що пройшли шлях інтеграції до ЄС і зараз є повноправними членами Європейського співтовариства за належної уваги і наполегливої праці з боку України дасть можливість подолання проблем і труднощів у сфері адаптації національного законодавства із значно меншими витратами та протягом меншого часу порівняно із країнами, досвід яких вивчаємо⁸.

Порівнюючи правові механізми взаємодії правових систем Ради Європи, Європейського Союзу з національними правовими системами, можна зробити висновок, що на поточному етапі формування та розвитку Європейського правового простору обидва механізми взаємодії є об'єктивно необхідними, через те, що вони сприяють сумісності різних правових систем Європи та здатності їх взаємодіяти між собою. Кожна з них по-своєму, в межах своїх завдань, сприяє скороченню відставання правових систем низки держав-учасниць від сучасних потреб і вимог правового розвитку людської цивілізації.

Правовий механізм взаємодії права Європейського союзу з національними правовими системами, як відзначає Л.А. Луць⁹, є тільки ефективним, оскільки він не просто сприяє зближенню, а й забезпечує інтернаціоналізацію правового регулювання, гармонізацію правових систем, їх збалансованість у межах відповідного правового простору.

Сучасний етап генезису людського суспільства потребує з'ясування не тільки відмінних, а й спільних ознак національних та міждержавних правових систем, виявлення можливостей їх взаємодії, створення ефективного правового механізму, який сприяв би їх зближенню. Сьогодні все більша кількість норм міжнародного права інкорпорується внутрішньодержавним правом, поряд із тенденцією до конституціоналізації міжнародного права прослідковується конституціоналізація зовнішньої політики держав; зміни у міждержавних правових системах впливають на національні правові системи.

Таким чином, виходячи з усього комплексу поглядів та проблем щодо правового механізму взаємодії норм міжнародного та норм національного права можемо сформулювати наступні висновки.

Характер взаємодії міжнародного права, права різних держав є складним і обопільним. З одного боку, держави учасниці найвпливовіших міжнародних організацій формують визначальні принципи та норми міжнародного права, керуючись при цьому здобутками у сфері правового регулювання своїх країн, з іншого, норми міжнародного права, набувши силу через систему своїх джерел, стають обов'язковими та більш пріоритетними, вищими за юридичною силою ніж норми національного права. Крім того, правові системи різних держав в рамках тісної взаємодії між собою на підставі відповідних договорів також зазнають взаємного впливу, проходячи різні форми уніфікації норм свого національного права. Тому не можна не зважувати на такі зв'язки і слід виходити при їх оцінюванні з глибинної сутності права та його ролі на сучасному етапі розвитку людського суспільства.

Відносно ж питання, що стосується підходів до застосування норм міжнародного права у межах національних правових систем, то тут неможна, на нашу думку, припускати того, щоб право міжнародне ігнорувалося, чи визнавалося нижчим за юридичною силою від права національного, адже вплив міжнародного права на національні правові системи, у випадку його пріоритетності, дає можливість зблизити законодавство багатьох країн, сформувати спільне (загальне – на рівні принципів права, або, навіть, на рівні конкретних норм та інститутів права) бачення у питаннях правового регулювання, що, в свою чергу, може сприяти досягненню самої сутності права як регулятора суспільних відносин – миру, законності та правопорядку, матеріального достатку тощо. Таким чином, міжнародне право носить, окрім нормативного, йще позитивний соціальний міжнародний характер.

Україна як демократична держава, яка прагне стати повноцінним членом Європейського співтовариства та євроатлантичних структур, здобути членство у провідних міжнародних організаціях, визнає пріоритет норм міжнародного права над внутрішнім законодавством, що є значним кроком у напрямку реалізації зазначених прагнень.

Але конституційно проголошений принцип лише закладає загальні підвалини під формування вітчизняного правового механізму взаємодії української правової системи та норм міжнародного права, правових систем інших країн. Рівень нормотивізації цього аспекту правового регулювання в нашій державі ще залишає багато прогалин, тому слід провести якісну та разом із цим оперативну правотворчу роботу щодо цього, адже від неї залежатиме не тільки справжній рівень демократії в нашій державі, але й ступінь інтегрованості України до світового співтовариства загалом та європейського зокрема.

В першу чергу має бути проведена робота з визначення юридичної сили різних міжнародно-публічних нормативних актів, тому що чинна вітчизняна система вже містить досить багато міжнародних договорів різного рівня і потребує відповідної нормотивізації з боку законодавчого органу країни. На нашу думку, було б доцільно розробити і прийняти кодекс міжнародного права, який би мав побудовану за пандектним принципом структуру: загальна частина містила б основи взаємодії національного права з правом міжнародним, іноземним. Особлива ж частина цього кодексу визначала особливості набуття

нормами останніх юридичної сили залежно від характеру міжнародних правовідносин (публічного чи приватного) та залежно від компетенції відповідних національних органів державної влади та управління.

Окремо хотілося б звернути увагу на потребу реформування джерел права вітчизняної правової системи, виходячи із об'єктивних потреб, які склалися на сучасному етапі розвитку України та її головного зовнішньополітичного курсу. Йдеться про гармонізацію національної правової системи з таким джерелом міжнародного та іноземного права як судовий прецедент. У цьому питанні Україна має зробити певні кроки, які також повинні бути відображені у вітчизняному законодавстві. На нашу думку, має бути створено спеціалізований державний орган, який би займався питаннями розробки проектів законів, інших видів нормативних актів національної правової системи, яка передбачала б гнучку інкорпорацію норм прецедентного права у внутрішнє законодавство, зберігаючи при цьому усталені традиції нормотворення нашої держави. Крім того, цей орган займався б також проведенням експертних оцінок міжнародних та міждержавних нормативних актів щодо їх відповідності внутрішньому законодавству та випрацюванням механізмів їх легітимації.

На сучасному етапі свого розвитку Україна наближує своє законодавство до європейського на різних рівнях: через приєднання до багатосторонніх міжнародних конвенцій, виконання зобов'язань, що випливають із членства в міжнародних організаціях, а також в ході підготовчої роботи до вступу в такі організації; у рамках регіональних угод, наприклад, угод країн Чорноморського басейну, проведення робіт щодо гармонізації з орієнтацією на окремі блоки.

Лише завдяки виваженним, науково обґрунтованим законам, які відображають інтереси людей, та ефективному механізму запровадження їх у життя можна досягти динамічного розвитку держави й суспільства. Необхідно також, щоб законотворча робота здійснювалась системно й комплексно, аби правове регулювання тих чи інших відносин мало завершений вигляд, врахувало різноманітні соціальні чинники та інтереси. Прийняття кодексів і законів, нехай на перший погляд і досконалих, але не забезпечених механізмами їх реалізації, не погоджених з усією системою законодавства або чинними законами, не тільки робить неможливою ефективну реалізацію законів на практиці, а й підриває віру в них.

Правові норми не можуть не враховувати природних фактів і повинні пристосовуватися до них. Якщо з'ясується, наприклад, що певні схеми поведінки обов'язково закладені в «біологічній програмі» людей і встановлюють жорсткі межі «пластичності» людської поведінки, то тим самим обмежують і регулятивні можливості права. Отже, реалії визначають і обмежують дії правових норм. Можливість добровільного підпорядкування нормам тим вища, чим більше право узгоджується з реальними біологічними задатками і природними потребами людей. «Чим більше право буде співзвучне природним диспозиціям поведінки людей, тим більше буде вірогідність добровільного підпорядкування правовим нормам. Але це зовсім не означає, що право завжди поконформістському підтримує природні схильності людини. В умовах розвинутого суспільства природні схильності людини можуть діяти дисфункціонально і тоді підлягають культурному оформленню і коригуванню. Не тільки нор-

мативного збагачення, а й нормативного коригування вимагають схильності поведінки суб'єкта у розвиненому суспільстві, де вони виглядають пережитками і, таким чином, є дисфункціональними»¹⁰.

Норма національного та міжнародного права буде ефективною та дієвою лише в тому випадку, якщо вона буде адекватно відображати об'єктивну існуючу реальність, стан міждержавного співробітництва та закономірності її взаємодії і тенденції їх розвитку. Існує пряма залежність між правильним пізнанням сукупності об'єктивних, суб'єктивних, юридичних факторів і суспільних відносин, що потребують правового регулювання та дієвість у подальшому норм національного і міжнародного права.

Взаємодія пізнавальної діяльності на національному та міжнародному рівнях передбачає взаємовплив, який полягає в тому, що сформовані національні потреби набувають форм правового закріплення на національному рівні і, таким чином, визначають правову позицію держави і її поведінку на міжнародній арені в процесі формування норм міжнародного права.

З наведеного випливає, що кожна буква закону повинна відповідати духові справедливості, тобто духові права. Тоді у нашому суспільстві буде створено умови, що дадуть можливість людині здійснити її природні права, сприятимуть формуванню суспільної правосвідомості гуманістичного характеру, що слугуватиме інтеграції Українського суспільства до Європейського союзу¹¹.

Слід врахувати те, що укладання нової базової угоди між Україною та ЄС вимагатиме розробки оновленої загальнодержавної стратегії, що визначить перспективи і напрямки подальшого наближення вітчизняного законодавства до правових стандартів ЄС, а також національної програми з гармонізації, яка передбачить поетапні кроки у проведенні цього процесу.

Необхідні заходи із забезпечення процесу гармонізації створять підґрунтя для послідовного планування розвитку національного законодавства у напрямку зближення з правовими стандартами ЄС. Вбачається також, що ефективність заходів із гармонізації національного права з правом ЄС збільшилася б завдяки впровадженню процедур контролю над правотворчим процесом з метою визначення відповідності проектів законодавчих та підзаконних актів правовим стандартам ЄС ще до того, як вони будуть ухвалені та наберуть чинності. Важливого значення для вдосконалення процесу правової гармонізації набуває управління цим процесом, яке, у світлі майбутньої Угоди про асоціацію також потребуватиме певних внутрішніх інституційних змін¹².

1. *Онїщенко Н.М., Пархоменко Н.М.* Соціальний вимір правової системи. Реалії та перспективи: Монографія / Відп. ред. Ю.С. Шемшученко. – К.: Видавництво «Юридична думка», 2011. – С. 128. 2. *Плавич С.В.* Удосконалення і розвиток законодавства України в умовах трансформації суспільства // Проблеми державотворення і правотворення в умовах модернізації України. Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених, присвяченої 20-й річниці незалежності України. Відп. ред. доктор політ. наук В.П. Горбатенко. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. – С. 150-151. 3. *Іванченко О.М.* Співвідношення норм міжнародного і національного права. Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Одеса. – 2011. – С. 12. 4. Теоретико-правові стандарти ЄС і напрями вдосконалення моделі модернізації сучасної України. Наукові записки / Відп. ред. В.П. Горбатенко. – К.: Інститут держави і права

ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. – С. 63. **5.** *Іванченко О.М.* Вказана праця. – С. 17. **6.** *Петров Р.* Поняття «*acquis communautaire*» у праві Європейського Союзу // *Право України*. – 2003. – № 9. – С. 143. **7.** *Проблеми гармонизації законодавства України и стран Европы / Под ред. Е.Б. Кубко, В.В. Цветкова.* – К.; 2003. – С. 73. **8.** *Давидович М.С.* Адаптація законодавства України в контексті Європейської правової інтеграції // *Держава і право: Збірник наукових праць: юридичні і політичні науки*. Випуск 32. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. – С. 61. **9.** *Луць Л.А.* Деякі аспекти взаємодії правових систем Ради Європи, Європейського Союзу та держав-учасниць // *Збірник наукових праць: юридичні і політичні науки*. Випуск 16. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – С. 16. **10.** *Плавич В.П.* Правове регулювання трансформаційної економіки України і розвиток національного законодавства. – К.: Інститут ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – С. 106-107. **11.** *Чаплюк А.І.* Онтологічні аспекти сутності національної і міжнародної правотворчості // *Держава і право : Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Випуск 56. – К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2012. – С. 80.